

Любов ЗЕЛЕНСЬКА,

доктор педагогічних наук, завідувач кафедри фізичної та економічної географії
Дніпропетровського національного університету,

Олег АФАНАСЬЄВ,

кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії
Дніпропетровського національного університету

ВАЛЕРІАН ДОМГЕР – ПЕРШОВІДКРИВАЧ МАРГАНЦЕВИХ РУД УКРАЇНИ

Шановна редакція газети «Краєзнавство. Географія. Туризм»! Ваше видання характеризується широкою поширеністю серед фахівців-географів – науковців «великої науки», вчителів, студентів тощо. Тому пропонуємо Вам започаткувати в газеті нову рубрику «Маловідомі імена географів-природознавців», у якій можна було б публікувати інформацію про видатних дослідників регіонів нашої країни, які, натомість, є мало відомими широкій науковій громадськості, а подекуди й зовсім забуті. В якості прикладу пропонуємо першу статтю з цього циклу, присвячену першовідкривачу Нікопольського марганцеворудного басейну Валеріану Олександровичу Домгеру.

Всім ще зі шкільного курсу географії світу відомі імена великих мандрівників, дослідників різних куточків нашої планети – Христофора Колумба, Фернанда Магеллана, Вітуса Берінга, Фаддея Белінсгаузена, Івана Крузенштерна тощо, з курсу географії України – вітчизняних дослідників і мандрівників Миколи Міклухо-Маклая, Степана Рудницького, Володимира Кубийовича, Костянтина Волого та багатьох інших. Але майже невідомими залишаються імена дослідників-географів окремих регіонів нашої країни. Тож на запитання «Чиї імена географів-краєзнавців ми повинні знати й пам'ятати?» відповідь проста – імена дослідників природи і суспільства, населення і господарства, географів за покликанням і духом. Географічне краєзнавство неможливе без знання видатних земляків, які народились на певній території, і осіб, які на цій території працювали та досліджували її.

**ДОМГЕР
ВАЛЕРІАН
ОЛЕКСАНДРОВИЧ**
1851–1885 рр.

Однією із таких великих постатей регіонального краєзнавства є *Домгер Валеріан Олександрович* (1851–1885 рр.) – геолог, гірничий інженер. Закінчив у 1873 р. курс у гірничому інституті. У "Вістях геологічного комітету" за 1883 і 1884 рр. з'явилися його звіти про геологічні дослідження в Катеринославській губернії.

Один із найвідоміших дослідників Січеславного краю Валеріан Домгер у 1883 р. за дорученням Геологічного комітету проводив геологічні спостереження в межах 47-го аркуша десятиверстої карти Росії. Метою цих досліджень, які починались улітку 1883 р. від гирла р. Домоткань, було складання геологічної карти обстежених ділянок Катеринославської та Херсонської губерній. Описання відслонень за маршрутами, які здійснював В.О. Домгер, мають велике наукове значення, тому наведемо деякі їх фрагменти мовою оригіналу:

«...Близ устья р. Домоткань расположено большое село Пушкаревка, составляющее собственно предместье города Верхнеднепровска. В 5 верстах от этого села, в правом берегу б. Чаплинка, впадающей справа в р. Домоткань, в местности, называемой Каменцы, находится следующее обнажение: в самом низу, близ русла балки располагается серый гнейсовидный гранит, на котором непосредственно залегает толща желтых глинистых песков; над ними проходит незначительный слой буроватого глинистого песка, содержащий в себе гнезда различных пород, между которыми замечается особенно много кусков белого песчаника (эоценового возраста) и многочисленные зерна бобовой руды. На этом галечном слое покрывается белый слоистый песок, обнаруживающий сложную слоистость и имеющий 1/2 аршина толщины. Выше песку идет серовато-желтая глина с конкрециями белого мергеля до 1 сажени толщиной. Все это прикрывается слоем в 1/2 арш. растительной земли».

Валеріана Домгера спіткала доля багатьох талановитих людей – він прожив дивовижно яскраве, але коротке життя. Після першого, більш глибокого знайомства з його науковими працями та практичними здобутками постає питання, як могла одна людина, навіть обдарована, стільки встигнути за ту коротку мить, що подарувала доля.

Стислий перелік наукових праць В.О. Домгера:

1. Геологические исследования западной части кристаллической полосы в Новороссии в 1875 г. // Горн. Журн., т. II., 1876. – С. 70–74.
2. Выходы кристаллических пород в пределах Области Войска Донского // Южно–Рус. Горн. Листок., 4 янв. 1881, №1, год II-й. – С.11–13. (Харьков, Сумская редакция).
3. О западном продолжении Донецкого каменноугольного бассейна. Там же, 15 февр. 1881, №4, т. II. С. 70–72.
4. Геологические заметки. Там же, т. III, 1881, 1 июля, №1. – С. 13–14.
5. Краткий очерк истории геологии Донецкого бассейна // В предисл ЮРГЛ, №7, 1881, т. III.
6. Геологические наблюдения в западной части Криворожской железной дороги // Южно–Рус. Горн. Листок., т. III, №10. – 1881. – С. 144–148.
7. Геологические наблюдения произведенные в западной части Уральской железной дороги между Пермью и ст. Бисер // Зап. Импер. Минер. Общ., часть XVII, 1882.
8. Эоценовые образования Екатеринославской губернии. // Южн.– Рус. Горн. Листок., 1882, №4. – С.107–108.
9. Предварительный отчет о геологических исследованиях, произведенных летом 1883 г. // Изв. Геол. ком., вып. III, №5, 1884.
10. Геологические исследования в Южной России в 1881–1884 годах // Труды Геолкома, т. XX, №1, 1902. – 187 с.

Валеріан Домгер після закінчення курсу в Гірничому інституті у Санкт-Петербурзі у 1873 р. за дорученням Гірничого Департаменту займався дослідженням західної частини кристалічної смуги докембрійських порід на півдні України (Новоросії в ті часи). Підставою організації геологічних досліджень в межиріччі Дніпро–Інгулець була, як свідчить Домгер, необхідність обстеження місцевості у зв'язку із прокладенням залізничного шляху від Катеринослава до Кривого Рогу. Саме в ці роки вирішувалася майбутня доля краю, його економічний розвиток, яким опікувалася і про який дбала ще одна видатна людина тих часів – *Олександр Поль*. Мова йде про майбутню Єкатерининську залізницю, яка у 1884 р. з'єднала багаті залізні руди Криворіжжя з Донецьким вугіллям. В. Домгер ретельно обстежує виходи кристалічних порід по річкам Боковій, Боковенькій, Вісуні, Інгулу та Інгульцю та їх притокам, річкам Вербовій та Очеретній.

Він вперше наводить близькі до сучасних визначення петрографічних типів порід докембрію, уточнює стратиграфію балтської світи верхнього міоцену, як гарний палеонтолог вперше в даній місцевості виділяє сарматський ярус неогену за наявністю стулок *Mastra podolica Eichw*, відмічає особливості рельєфу, гідрографії, корисні копалини та надає рекомендації щодо можливості їх використання. Слід зазначити, що В. Домгер добре орієнтується у роботах попередників, аналізує дані, наведені М.П. Барботом де Марні, І.Ф. Штукенбергом, вносить свої корективи і бачення проблем. Він вказує на наявність таких корисних копалин, як первинні каоліни, жорнові пісковики (в яких в ті роки була велика потреба) і графіт, окреслює перспективи використання значних запасів будівельних вапняків та гранітів. Особливо важливою Домгер вважає знахідку мінералу асболану у зв'язку із перспективою відкриття, у подальшому, багатих кобальтових руд.

Результати геологічних досліджень В. Домгера, здійснених ним у Східній Україні в 1878 –1881 рр., впорядковані у окремій книзі «Краткий очерк истории геологии Донецкого бассейна», яка була надрукована як додаток до першого номера «Южно-Русского горного листка» в жовтні 1881 р.

Як активний член Харківського відділення Імператорського Російського Технічного товариства В. Домгер переймався не тільки проблемами геології, але й освіти. У статті «З приводу проекту технічної школи у Харкові», у зв'язку із запланованим гірничим відділенням, В. Домгер надає дуже доречні поради, своє бачення програми підготовки гірничих інженерів та підкреслює значення практичної спрямованості навчання. Він, наприклад, пише: *«Ничто по моему не деморализует так учащуюся молодежь, как сознание, что тот или другой предмет избранной им специальности, если не вполне бесполезен, то по крайней мере, имеет весьма отдаленное к ней отношение»*.

Та одним з найкращих відкриттів В. Домгера, що увічнило його ім'я, було відкриття у 1883 р. одного з найбільших в світі *Нікопольського марганцеворудного басейну*. У своєму польовому щоденнику він пише: *«На протилежному боці р. Солонної, при гирлі б. Фоміної, на землі пана Зейферта, мною відкритий за допомогою шурфа пласт біля 1,5 аршину товщиною марганцевої руди, що виходить прямо на*

поверхню». Виконані Гірничим інститутом за його дорученням лабораторні випробування показали наявність багатой марганцевої руди. Крім того, були здійснені аналізи хіміком Варшавського університету, які підтвердили отримані результати.

Одночасно, і в тій же місцевості, В. Домгером вперше в Росії встановлена за знахідками стулок *Panopea heberti Desh.* та *Ostrea callifera* наявність в басейні р. Соленої, та відповідно і у всій Східній Європі, олігоценевих морських відкладів.

Ще одним, безумовно епохальним для стратиграфії і палеонтології відкриттям вченого, стало встановлення унікального місцезнаходження викопної морської фауни верхньоеоценового віку, багатство і різноманітність якої ще й сьогодні привертають увагу вчених багатьох країн. Мандриківські верстви, що містять цю фауну і відслонюються тільки в Дніпропетровську, відвідуються вченими з Росії, Франції, Німеччини, Голландії та інших країн.

ДОМГЕР ВАЛЕРІАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Віхи біографії

Після закінчення навчання в Гірничому інституті в 1873 р. за дорученням Гірничого Департаменту займається геологічними дослідженнями західної частини рудоносної кристалічної смуги півдня Росії.

1874–1882 рр. — роботи В.О. Домгера присвячені лініям залізниць, що тоді будувалися, а саме 1881–1882 рр. — лінія Єкатерининської (Криворізької) залізниці.

1882–1884 рр. — геолог Геологічного комітету, за програмою якого проводить дослідження в межах Катеринославської і Херсонської губерній десятиверстою масштабу

Велике відкриття

У 1883 р. при проведенні систематичних досліджень на півдні Катеринославської губернії відкрив одне з найкращих у світі Нікопольське родовище марганцевих руд.

Відкриття унікального місцезнаходження викопної морської фауни верхньоеоценового віку (мандриківські верстви) — зараз це унікальна геологічна пам'ятка природи державного значення

Наведемо фрагмент передмови видатного дослідника геології в Південній Росії М.О. Соколова до монографії, яку він присвятив В. Домгеру: «Лично я мало знал этого чрезвычайно скромного ученого, никогда не любившего выставлять себя, но из близкого знакомства с дневниками его геологических изысканий на юге России и с собранными им коллекциями, я не мог не вынести глубокого уважения к чрезвычайной добросо-

вестности и тонкой наблюдательности его в исследованиях, и достойного подражания рвению, с которым он всегда стремился разъяснить встречаемые им темные вопросы в геологическом строении и которое могло быть внушено только горячей любовью и искренней преданностью своему делу». Мабуть саме завдяки цьому В.О. Домгером були ретельно обстежені на великих площах кожна балочка, кожен яр, кожен відслонення, зібрані оброблені численні мінералогічні і палеонтологічні колекції, описані всі проявлення корисних копалин, надруковано ґрунтовні наукові статті.

20–21 квітня на геолого-географічному факультеті Дніпропетровського національного університету відбулася знаменна подія – IV Міжнародна наукова конференція студентів і аспірантів ***“Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень”***, присвячена 155-річчю від дня народження видатного дослідника Придніпров’я Валеріана Олександровича Домгера.

Тема конференції актуальна в аспекті розвитку міжнародного та міжвузівського співробітництва студентів та аспірантів, здійснення обміну досвідом проведення наукових досліджень з актуальних проблем фізичної та суспільної географії, екології та раціонального природокористування, геоморфології та інженерної геології, аспектів розвитку туристської діяльності в регіоні, Україні, світі тощо. Подібні види міжвузівського міжнародного співробітництва сприяють підвищенню якості формування фахівця широкого профілю, упровадження сучасних методів наукових досліджень, реалізації концепції гуманітаризації вищої освіти, розвитку міждержавного співробітництва молоді, особливо в аспекті залучення України до Болонського освітнього процесу тощо.

Присвятивши конференцію такій знаменній даті, оргкомітет таким чином спробував посприяти підняттю статусу видатного вченого, геолога, дослідника Придніпров’я, ім’я якого недостатньо відоме як в Україні, так і в країнах СНД та світу.

На конференції широко висвітлювалася роль й діяльність цього вченого на території Дніпропетровщини, що відображене в збірнику матеріалів конференції, тематичному стенді, електронній інформаційній програмі. Таким чином, про внесок В. Домгера в розвиток природознавства дізналося широке коло молодих вчених з вузів Москви, Абакану, Білгороду, Красноярська, Омська, Пермі, Ставрополя, Тага-

нрогу, Томська, Києва, Кіровограду, Одеси, Севастополю, Сімферополу, Харкова, Чернівців.

Наступного року на геолого-географічному факультеті Дніпропетровського національного університету планується проведення подібної конференції із присвяченням ще одному видатному досліднику краю – Олександровичу Полю. Запрошуємо усіх молодих науковців до участі.

Перелік використаних наукових джерел:

1. Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень: Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів і аспірантів, присвяченої 155-річчю від дня народження видатного дослідника Придніпров'я В.О. Домгера / За заг. ред. проф. Л.І. Зеленської, упорядкування – О.Є. Афанасьєв. – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – Вип. 3. – 276 с.

2. Зеленська Л.І., Афанасьєв О.Є. Географія рідного краю. Дніпропетровщина: Посібник для 9 кл. загальноосвітньої школи. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2006. – 246 с.

3. Зеленська Л.І. Історія географічних досліджень Середнього Придніпров'я в особистостях: Посібник. – Д.: РВВ ДНУ, 2005. – С.47–48.

4. Мицик Ю.А. Академік Василь Зуєв про Нікопольщину і Криворіжжя кінця XVIII століття // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – №91–92. – С. 45–46.

5. Манюк В.В. Геологічні відкриття Василя Зуєва та Валеріана Домгера на Катеринославщині // Гуманітарний журнал НГУ, 2002, №2 (4).– С. 107–108.

НАДРУКОВАНО:

Зеленська Л.І., Афанасьєв О.Є. **Валеріан Домгер – першовідкривач марганцевих руд України** // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – №42(479). – С. 7–9.